

ТІЛАРАЛЫҚ БАЙЛАНЫСТАРДЫҢ ТҮРКІ ТІЛДЕРІНІҢ ЛЕКСИКА- ГРАММАТИКАЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМЫНА ЫҚПАЛЫ

Ж.О. ТЕКТИҒҰЛ*

ТҮЙІНДЕМЕ

Мақала түркі тілдерінің (оның ішінде қазақ тілінің) лексикалық және грамматикалық жүйесіндегі араб-парсы және славян кірме сөздерін, олардың бастапқы қолданылуы мен тілдегі даму жолдарын қарастырады.

Тіларалық байланыстар лексика-грамматикалық бірліктердің қысқаруына, өзара орын ауыстыруына, еріксіз формальды айырмашылықтардың түсіріліп қалуына, флективті септеу жүйелері мен көмекші және басқа да процестердің ауыстырылуына алып келуі мүмкін.

Мақсаты - лингвистикалық қарым-қатынастардың түркі тілдерінің лексика-грамматикалық құрылымына, оның деривативті жүйесіне ықпалын анықтау. Мысалы, қазақ тіліне bi- (бей-) «беймаза», na-(на-) «наразы» префикстері мен постпозитивті -i (-и) немесе -ci(-үй) парсы нисбегінің енгізілу себептерін анықтау.

Көптеген зерттеушілер қазақ тілінде араб сөздерінің қолданылуын ислам дінінің таралуымен, Шығыс халықтарының діни мазмұндағы классикалық әдеби мұрасының ықпалымен байланыстырса, қазақтардың тұрмыстық лексикасында славян (орыс) сөздерінің белсенді қолданылуын Қазан төңкерісімен және Қазақстанның Ресейге қосылу нәтижесімен байланыстырады.

Қазан төңкерісіне дейін славян-орыс сөздері қазақ тіліне халықтың ауызекі сөйлеу тілінің фонетикалық заңдылықтарына сәйкес бүтіндей өзгеріске ұшыраған, ал төңкерістен кейін енген барлық сөздер көп жағдайда тілдегі түпнұсқа тұлғасын сақтап қалған.

Ал араб- парсы сөздерін қазақ тілінде игеру олардың фонетикалық, лексикалық және грамматикалық өзгерістеріне алып келеді. Олардың негізгілері: дыбыс немесе дыбыстардың түсіп қалуы, кейбір сөздердің бірнеше фонетикалық вариантта қолданылуы және т.б.

Бір тілдің екінші тілге ықпалының алғашқы сатысы жекелеген лексемалар мен сөздердің ауысуымен шектелсе, уақыт өте келе процесс күрделене түскенін анықтауға болады, яғни тілге түрлі аффикстер, тіпті аффикстер жүйесі енетін дәрежеге жеткен.

Тірек Сөздер: кірме сөздер, түркі тілдері, қазақ тілі, славян тілі, орыс тілі, араб-парсы тілдері.

DİLLER ARASI ETKİLEŞİMİN TÜRK DİLLERİ YAPISINA ETKİSİ ÖZET

Makale, Türk dillerinin (Kazak dili de dahil olmak üzere) dilbilgisel-dilbilgisi sistemindeki Arap-Fars ve Slav konuşmaları, ilk uygulamaları ve dil gelişimleri ile ilgilidir.

Disiplinlerarası bağlantılar, sözcüksel ve dilbilgisel birimlerin, değişebilirliğini, kaçınılmaz biçimsel farklılıkların, düşme sistemlerinin ve diğer süreçlerin azalmasına yol açabilir.

Amaç, dilbilimsel ilişkilerin Türk dilleri ve türev sistemindeki sözcük-dilbilgisel yapı üzerindeki etkisini belirlemektir. Örneğin, Kazak dilinde, bi- (değil) “naif” na-na “hoşnutsuz” örnekler ve (iii) hicri (-ii) Farsinin tanıtılmasının nedenlerinin belirlenmesi.

Pek çok araştırmacı Arap dilini İslam'ın yayılmasıyla, Doğu halklarının klasik edebi mirasının etkisiyle ve Kazakların Kazakça kelime hazinesinde Ekim Devrimiyle aktif olarak kullanılmasını ve Kazakistan'ın Rusya'ya katılımının sonucunu kullanarak Arapça sözcüklerin kullanımını ilişkilendirmiştir.

*Тектіғұл Жанна Орынбасарқызы-Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе мемлекеттік университеті профессоры, филология ғылымдарының докторы. t.khamza@mail.ru

Ekim Devrimi'nden önce Slav-Rusca sözcükler, sözlü insan dilinin fonetik yasalarına uygun olarak tamamen Kazakça değiştirildi ve devrimden sonra gelen tüm kelimeler bu dilde orijinal dili korudu.

Kazak dilinde Arapça kelimelerin gelişmesi fonetik, sözcüksel ve dilbilgisel değişimlere yol açar. Ana olanlar: seslerin düşüşü, bazı fonetik varyantlarda belirli kelimelerin kullanımı, vb.

İkinci dilde bir dilin etkisinin başlangıç aşaması, bireysel sözlerin ve sözcüklerin kaymasıyla sınırlıysa, o zaman sürecin zamanla daha karmaşık hale geldiği, yani dilin farklı eklerin seviyesine, hatta bağlanma sistemlerine ulaştığı tespit edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Kelime bilgisi, Türk dili, Kazak dili, Slav dili, Rusça dili, Arapça-Farsça dilleri.

THE INFLUENCE OF INTERLINGUAL LINKS ON THE LEXICO-GRAMMATICAL STRUCTURE OF TURKIC LANGUAGES

ABSTRACT

The article reviewed the Arab-Persian and Slavic loans in lexical and grammatical system Turkic (including Kazakh) languages, their initial use and ways of development in language.

Relevance is determined by cross-language links, as well as changes of lexico-grammatical units, their mutual displacement, appearance similarities, substitution of the inflectional system of declension by prepositions and words service and other processes characterizing the historical development of modern linguistics of Turkic languages.

The aim of the work determination of the influence of linguistic relations to lexico - grammatical structure of Turkic languages within the derivational system. For example, a study on the causes of borrowing the Kazakh language, the prefix bi- (bej-) "bejmaza(restless), na-(na-) "narazı (unhappy)", postpositive Persian Nisbet -i (-j//-*).

If the reason of occurrence of arabisms in Turkic (including Kazakh) languages can be connected with distribution of Islam and connect with influence of the classical literary heritage of the people of the East having religious contents, then many researchers connect use the slavonic (Russian) words in household lexicon of Kazakhs the active from the October revolution and from result accessions of Kazakhstan to Russia.

The Slavic (Russians) words which have entered Kazakh the pre-revolutionary period through oral folk speech were completely strained under phonetic laws of sound systems, and all loans after the October revolution, are generally used in the same form as in original language.

At assimilation of the Arab-Persian loans in Kazakh have occurred phonetic and lexical and grammatical changes. It is possible to carry to some phonetic sound changes in Kazakh: loss of a sound or sounds; the use of some words in several phonetic options, etc.

If influence of one language on another at initial stages of their contact was limited to transition of separate lexemes or words, then various affixes, even the system of affixes could be borrowed over time.

Key Words: Borrowed word, Turkic languages, Kazakh, Russian, Arab-Persian languages

Түркі тілдерінің, соның ішінде қазақ тілінің лексика-грамматикалық жүйесінде араб- парсы және славян тілдерінен енген кірме сөздердің орны ерекше. Қазіргі кезеңде олардың тілдегі алғаш қолданылу сипаты мен даму жолдарын нақты анықтап, көрсетіп беру мүмкін емес.

Көптеген зерттеушілер қазақ тілі кеңістігінде араб сөздерінің қолданылуын ислам дінінің таралуымен, Шығыс халықтарының діни мазмұндағы классикалық әдеби мұрасының ықпалымен байланыстырады. Мұнан басқа түркі тілдеріне, оның ішінде қазақ тіліне араб-парсы кірме сөздерінің көптеп енуіне сауда-саттық, экономикалық және мәдени байланыстардың да үлкен септігі тигені белгілі. Бұл өз кезегінде қазақ тілінің түрлі салаларына қатысты (әлеуметтік, саяси, мәдени, діни, оқу-ағарту) сөздік қорын байытып, толықтыруына мүмкіндік берді.

Қазақтардың тұрмыстық лексикасында славян (орыс) сөздерінің белсенді қолданылуы Қазан төңкерісінен кейін басталып, 30-жылдардың аяғына дейін созылды. Қазақстан мен Ресей арасындағы сауда-саттық қарым-қатынастардың кеңеюі нәтижесінде қазақ тілінің лексикасында түрлі сипаттағы үй тұрмысына

қатысты атаулар жиі қолданылатын болды.Келе-келе бұл атаулар тұрмыстық атаулардың қатарын толықтырып, сөздік құрамымыздың ажырамас бірлігіне айналды.

Қазан төңкерісіне дейін славян-орыс сөздері қазақ тіліне халықтың ауызекі сөйлеу тілі арқылы енгендіктен олар бүтіндей өзгеріске ұшырады(сөздің кейбір дыбыстарының түсіп қалуы,сөздің бірде басына, бірде ортасына, бірде аяғына жаңа дыбыстардың қосылуы,еріндік дыбыстардың езулік дыбыстарға алмасуы, екпіннің сөз соңында сақталуы, алғашқы дербес сөздердің палаталдануы мен велардануының сақталуы) [Кеңесбаев,1959,66]. Қазақ тіліне орыс тілінен енген барлық сөздер, негізінен, көп жағдайда тілдегі түпнұсқа тұлғасын сақтап қолданылғанымен, соңғы жылдары оларды қазақтың төл сөздерімен немесе араб-парсы (сынып) сөздерімен ауыстыру ағымы байқалады.

Қазіргі заманғы тіл білімі тілдік байланыстарды оның тарихи дамуының маңызды факторы ретінде қарастырады. Осындай тілдік байланыстардың рөлі жайында И.А.Бодуэн де Куртэне «тілдердің өзара ауысуының екі бағытын анық көруге болады:бір жағынан, аталған тілге өзге тілдік элементтердің (сөздік қор, синтаксистік құрылымдар, айтылым) енуімен, екінші жағынан, тілдік байланыстар осы аталған тілге жататын жекелеген тілдік бірліктердің айырымдық ерекшеліктерінің күші мен деңгейінің әлсіреуіне алып келеді» деген тұжырымға келеді[Бодуэн де Куртэне,1963,1, 66].

Тілдік байланыстардың көмегімен лексика-грамматикалық бірліктердің қысқаруы, өзара орын ауыстыруы еріксіз формальды айырмашылықтардың түсіріліп қалуы, флективті септеу жүйелері мен көмекші және басқа да процестердің ауыстырылуы жүзеге асырылады.

Ал араб- парсы сөздерін қазақ тілінде игеру төмендегідей өзгерістерге алып келді.

Фонетикалық өзгерістер.Түркі тілдерінің тарихында дыбыстардың фонетикалық өзгерістері маңызды рөл атқарады.Олардың негізгілері: дыбыс немесе дыбыстардың бірігуі, дыбыс немесе дыбыстардың түсіп қалуы,негіз құрамындағы жекелеген дыбыстар сәйкесімі, екпіннің ауысуы, негіздердің қатандауы немесе ұяндауы т.б. Мысалы, дыбыс немесе дыбыстардың түсіп қалу жағдайы араб-парсы тілінен енген сөздер құрамында да кездеседі.Қазақ тіліне енген кейбір кірме сөздер бірнеше фонетикалық варианттарда қолданылады, әрі олардың семантикасы түрлі реңктерге ие болған.Мысалы, *qazet* (каз.qazet// äzet - қажет, adzet -әжет,қажеттілік); *qimil*// *amal* (*qimil* -қимыл, әрекет, *amal* –амал, әрекет; тәсіл, айла); *qazir* (*qazir*// äzir –қазір, әзір, ädzir –әзір, дайын); *aram*// *haram* (*aram* –арам, адал емес,*haram* (нашар, бүлінген, абыройсыз, қажетсіз); *magina*//*män* (мән, мағына, мазмұн);*sagat*//*sät* (*sagat* (*saat*) - сағат, сәт (60 минут, *sät* – сәт, момент)) (сағат).

Санамалап өткен сөздердің түрлі варианттарда қолданылуы олардың ауызекі және жазба тілдер арқылы әр түрлі уақыт пен кезеңдерде ауысқанын дәйектейді.Қазақ тіліндегі осы тектес жасалымдар кірме сөздердің тілге тікелей жолмен емес, басқа тілдер арқылы енгізуіміздің нәтижесі болуы да мүмкін.

Лексика-грамматикалық өзгерістер.Сондай-ақ көршілес халықтардың ғасырлар бойындағы экономикалық және мәдени тығыз байланыстары олардың тілдік байланыстарын тереңдетіп қана қоймай, лексика-грамматикалық құрылымдарында өзіндік ізін қалдырады.Мысалы, түркі тілдеріне,оның ішінде қазақ тіліне иран тобына жататын көршілес тәжік тілінің сөзжасам элементтері екі бағытта енгенін анықтауға болады:1) аффикстер мен суффиксоидтар(-*ona*, -*anda*, *iston*, -*zor*, -*gox*/ *kop*, -*kar*, -*or*, -*cil*, -*vor*, -*zoda*, -*xona*, -*noma*, -*boz*, -*dor*, -*paz*, -*kaš*, -

soz, -xog, және т.б.), 2) префикстер мен префиксоидтар (*be-, ba-, bar-, dar-, nim-, -no-, sar-, ser-, xuš-, xam-* және т.б.) [Холмурадов 1982, 14-17].

Бұлардың ішінде қазақ тілінің грамматикалық жүйесінен берік орын алғандары да бар. Бірақ аталған тұлғалар сөздерге тікелей жалғанып, сөз тудыра алмағанымен, құранды жұрнақтар құрамында келіп, сөз тудыру процесіне қатыса алады. Салыстырыңыз: *oʻjın-raz* («ойымпаз»), *žagʻım-raz* («жағымпаз»).

Бір тілдің екінші тілге ықпалының алғашқы сатысы жекелеген лексемалар мен сөздердің ауысуымен шектелсе, уақыт өте келе процесс күрделене түскенін анықтауға болады, яғни тілге түрлі аффикстер, тіпті аффикстер жүйесі енетін дәрежеге жеткен. Оған қазақ тілінің сөзжасам жүйесіндегі префикстік тәсілдің қолданылуы мысал бола алады.

Түркітанушылар түркі тілдерінде префикстік тәсілді жоққа шығарады. Дегенмен араб-парсы тілінің префикстері қазақ тіліне ғана емес, басқа да түркі тілдерінің грамматикалық құрылымына терең еніп, оның ажырамас бөлшегіне айналып отыр. Түркі тілдерінің әрқайсысында кірме префикстердің қолданылу деңгейі әр түрлі. Мысалы, қазақ тілінде жеке сөз жасаушы формант ретінде емес, тілге енген кірме сөз құрамында жалғанып жұмсалатын болса, қазіргі өзбек тілінің құрамындағы префикстер сөзжасаудың өнімді тәсілдерінің бірі болып табылады. Өзбек ғалымы З.Маруфов «ежелгі өзбек сөздерінің алдында қолданылатын тәжік тілінің кейбір сөзжасаушы элементтері кейінгі уақытта оның белсенді сөзжасам аффиксіне айналуына алып келді» деп жазады [Маруфов 1956, 56-60].

Мұндай тілдік деректер кірме форманттарды қабылдау процесінің нәтижесінде өзбек тілі «суффикс», «префикс» терминдерін игеріп, басқа тілдік құрылымдар мен құрылымдық элементтердің көмегімен жанасөз жасау мүмкіндігін кеңейте алғандығын дәлелдейді. Ал қазіргі қазақ тілінде бұл сөзжасам тәсілі тілдік дамудың ең бастапқы сатысында ғана, тілге «жат элемент» деңгейінде қалып отырғанын анықтаймыз.

Түркі ортағасырлық классикалық діни, көркем шығармаларының, сөздіктерінің араб тілінде жазылуы түркі тілдерінің, атап айтқанда, қазақ тілінің *bi-* (бей-) «беймаза», *pa-(na-)* «наразы» префикстерін қабылдаумен қоймай, постпозитивті *-i* (-и) немесе *-uj(-yi)* парсы нисбетін қабылдауына себепші болды. Араб грамматикасында біреуге тәуелділік мағынасы *-i(-и)* немесе *-uj(-yi)* жұрнақтарының сөздің соңына жалғануы арқылы беріледі. Аталған жұрнақ түбірдің соңғы дыбысына байланысты жалғанады. Егер бұл сөз дауысты дыбыспен аяқталатын болса, онда *-uj(-yi)* варианты жалғанады: *dunuey, Jasauy* (дүниеуи, Йәсәуи), егер сөз дауыссыз дыбысқа аяқталатын болса, онда *-i(-и)* варианты жалғанады: *Baqutgani* (Бақырғани); *Argʻini*, (Арғыни) және басқалар).

Түркі тілдерінің оңтүстік-батыс топтарына белгілі иран тобының сөз тудырушы *-y/-i* қосымшасы да қазақ әдеби тілінде жиі қолданылады. Парсы тілінде бұл қосымша зат және сын есімдер тудыратын өнімді қосымшалар қатарына жатқызылғанымен, қазақ тілінде сын есім тудырушы тұлға ретінде ғана қаралады. Оның ішінде араб-парсы тілдерінен түбірімен енгендері де бар. Олар біздің тілдің фонетикалық ерекшеліктеріне сай тұлғалық өзгеріске ұшыраған. Бұл кірме элемент түркі тілінің байырғы төл сөздеріне (зат есім, сын есімдерге) жалғану арқылы туынды сын есімдер жасайды: *бидайы* (өңді) < *бидай*, *қырмызы* (қызыл, ал қызыл жібек), *алтайы* (алтайлық қызыл түлкі), *түрікпені* (жылқы), *тағы* (адам), *қазақы* (киім) және т.б. Қ.Жұбанов бұл қосымшаны парсы нисбеті (*-i*) деп таниды. Бұл парсы тілінің қатыстық сын есім жасайтын *-i(-и)* қосымшасы болып табылады. Парсының *-и* тұлғасы қазақ тілінде дыбыстық өзгеріске түсіп, *-y/-i*

тұлғасына айналған. Мысалы, Науайы – Науаи < науа “әуезді, сазды”, құдайы (садақа) < құдай және т.б. [Жубанов 2013, 172]. Бұл жұрнақтың мағынасы қазақ тіліндегі тәуелдік мағынасын білдіретін -līq, -lik(лық, -лік) тұлғаларына сәйкес келеді.

Қазақ тілінде -ы//і тұлғасы екі түрлі сипатта дамып, қолданылады: 1) жазба тіл арқылы өзгеріссіз енген парсы нисбеті тұлғалы сөздер: тарихи, саяси, діни, Қашқари, мәдени, табиғи және т.б. 2) қарапайым қазақтың ауызекі сөйлеу тіліне орай дыбыстық тұлғасы өзгерген қатыстық сын есімдер: қазақы, естекі, тағы, түркі, арабы және т.б. Сондай-ақ, -ы тұлғалы қатыстық сын есімдердің заттанып, белгілі бір зат, өнім атауына айналуы да кездеседі: шыны < қытайлық (чин – қытай), былғары < бұлғарлық (Бұлғар елі).

С.Исаев «парсы нисбеті -и ғылыми, ресми, баспасөз жанрларында және мекендік, орынға қатыстылық мәнді аңғартады. Көбіне халық, ел (этнос), жер, мекен, орынды білдіретін сөздерге жалғанып жұмсалады» дейді [Исаев 1997, 172-173].

Әдетте бір тілден бір тілге көмекші элементтер, сөздер, тіпті тіркестер сол күйінде ауысып отыратыны белгілі. Ондай элементтердің тілімізге өте ертерек дәуірлерде-ақ мол енгендігі соншалық, біздің төл жұрнақтарымыздай, сөздеріміздей болып сөздік қорымызға етене сіңісіп кеткен. Олар тіпті кей жағдайда тіліміздің құрылымына да елеулі әсер етеді. С. Исаев «Махмуд Қашқари, тарихи Рашиди (қазақша: Қашқарлық Махмуд, Рашидтың тарихы) секілді сөз орамдары (анықталушы сөз бен анықтаушының тіркесуі), әсіресе, адамның аты-жөні парсы тіліндегі түпнұсқа үлгісінде жасалған. Демек, осы тіркестердің құрамындағы морфологиялық тұлға ғана емес, түгел синтаксистік байланыс та (орын тәртібі де) түркі тілдеріне араб-парсы тілдерінен сол қалпында ауысқан: тарихи Рашиди, Қадырғали Жалаири, Махмуд Қашқари т.б.» дей келіп, “сөз тіркесінің мұндай үлгісі (анықталушы сөз – анықтауыш) түркі тілдеріне жат екені аян, сондықтан да ол жалпы халықтық сипат ала алмай, белгілі бір кезеңдегі “кітаби тіл” секілді жекелеген авторлардың шығармалары аясында қалып қойды. Сонымен қатар, бұндай қатынастағы сөз тіркестерінің, екінші жағынан, ана тілінің синтаксистік үлгілеріне сай икемделе, бейімделе бастағаны байқалады» деп көрсетеді [Исаев 1997, 173].

Осы жоғарыда айтылғандарды салыстыру үстінде мынадай ой келеді. Көп жағдайда біздің тілде кездесетін анықтауыштардың постпозициялылығына араб-парсы тілдерінің де әсері тиген болуы керек. Себебі арабтар жаулап, үстемдік еткен кезеңде алғашында күшпен, кейіннен тұрмыс-тіршілігімізге, мәдениетімізге терең бойлап, бірте-бірте ене берген кірме синтаксистік құрылымдардың тілімізге із қалдырмауы мүмкін емес.

Жалпы көптеген ғалымдар префикстік сөзжасам тәсілі агглютинативті тілдерге тән емес деп есептегенімен, оның барлық түркі тілдерінде кездесуі, әрі күнделікті қарым-қатынаста жиі қолданылуы мұндай құрылымның біздің тілдер үшін үйреншікті құбылысқа айнала бастағанын дәлелдейді. Суффиксоид, префиксоидтардың кезінде әр түрлі фонетикалық факторлардың ықпалымен пайда болғандығы бізді мынадай бір ойға итермелейді.

Өте ежелгі дәуірде әр түрлі тәсілдер негізінде пайда болған қосымшаларымыз көршілес парсы тілдеріне префиксоид тұлғасында енуі мүмкін бе?! Олай дейтініміз, әлі де тарихи тұрғыдан дәлелдеу мүмкін емес теориялар, шешуін таппаған проблемалар толып жатқан жоқ па? Мысалы, монғол тілі мен түркі тілдерінің сөздік қоры мен типологиялық ұқсастығы кей ғалымдар тобын әлі күнге толғандырып, екі тілді генетикалық жағынан төркіндес тілдер тобында

қарастыруға итермелеп отырған болса, чуваш тілінің -sar/-ser суффиксінің фин-угор, монғол тілдеріне сіңісіп кеткені секілді, оғыз тілдерінің -sar/-s суффиксінің көршілес парсы тіліне префикс түрінде еніп, тұрақтап қалуы әбден мүмкін жайт. Әрі мұны араб-парсы тілдерінің суффиксоидтарының түркі тілдерінде, оның ішінде қазақ тілінде қосымша (-хана(асхана, емхана, кітапхана), -стан (Қазақстан), -қор(жемқор, еңбекқор және т.б.) тұлғасында қалыптасуы да, яғни керісінше грамматикалану процестеріне ұшырауы нақтылай түсетіндей.

Мұндай тілдегі ауыс-түйістер тағы бір болжамды дүниеге әкеледі. Ол бүгінде антонимдес қосымшалар деп жүрген тұлғаларымыздың көпшілігінің этимологиялық жағынан көп мағыналы тұлғаларға барып тірелетіндігі. Өйткені парсы тілінің кей префикстері мен түркі тілдері көрсеткіштерінің арасындағы тұлғалық, әрі мағыналық ұқсастықтар бізді қолда бар тілдік деректерге сүйеніп, белгілі бір түйінге келуге мәжбүр етеді. Қараңыз: парсы тілінің ser-, ба- префиксіне түркі тіліндегі -li (-лі, -лі) суффиксі сәйкес келеді екен де, -po-, -ba префиксіне -siz (-сыз/-сіз) суффикстері сәйкес келеді екен: Салыстыр. Sersuv “сулы”, beish “істі”, bemaза “дәмсіз”, noumid “үмітсіз” және т.б. [Холмурадов 1982, 17]. Мұнда мынадай сабақтастықты аңғаруға болады: sar/ser ↔ li > siz.

Тілдің ежелгі дамуында көптік жинақтық -л,- с көрсеткіштерінің бір тармағынан сындық, қатыстық, молшылық немесе бір нәрсеге бейімділікті білдіретін -лы жұрнағының дүниеге келгені белгілі болса, аталған -лы тұлғасы өз кезегінде сапаның толық емес, шала, солғын белгісін білдіретін, -сы/-сі, -сымақ, -сыра,-сыз,-шыл,-шық/-шақ, -ша салыстырмалы мәнді шырай жұрнақтарын қалыптастырған. Ал сапалық белгінің толық емес, жартылай мәнде берілуі, яғни кезіндегі мол, көптік мағынаның бөлшектенуі -сыз/-сіз (чув. – sar/-ser, монғол. -sar) – бастапқы -лы(қ) тұлғасына қарама-қарсы “жоқ” мағыналы қосымшасы мен префиксінің қалыптасуына алып келген.

Бұндай дерек көздері ежелден келе жатқан көне қосымшалардың алғашында бірнеше вариантта қалыптасып, дамып, кейін қосымшалардың сандық, сапалық өзгерісінің немесе басқа да тіл құрылымына тән заңдылықтардың ықпалымен олардың тұлғалық, семантикалық жағынан қайта құрылуына, бір-біріне антонимдес мағыналардың қалыптасуына, кей жағдайда мүлдем қолданыстан шығып қалуына алып келетіндігін көрсетеді. Кей жағдайда көптеген кірме сөздер мен грамматикалық формалар тілдің «ластануына» әкеп соқпайды, керісінше, оны икемді, түсінікті, мағыналы етуге өзіндік үлесін қосатындай.

Пайдаланылған әдебиеттер

- Бодуэн де Куртенэ. 1963, Т.І. Избранные труды по общему языкознанию. Москва: Изд-во Академии наук СССР.
- Жұбанов Құдайберген. 2013. Қазақ тіл білімінің мәселелері. –Алматы: 2013.
- Исаев С. 1997. Қазақ тілі жайында ойлар. Алматы: Атамұра.
- Кенесбаев С.К. 1959. Развитие казахского литературного языка в Советское время. – В кн.: М.О. Ауэзов. Сборник статей к его шестидесятилетию. Алма-Ата.
- Маъруфов З. 1956. Сўз состави. От васифат. Тошкент: Фан.
- Холмурадов А.Н. 1982.Займствованные элементы словообразования в узбекском литературном языке // Советская тюркология.- № 2. - С. 13-18.